DOI: https://doi.org/10.33402/pp.2025-169-196

РОЗДІЛ 1
РУСЬ У ЗАХІДНОМУ ІСТОРИЧНОМУ НАРАТИВІ XX–XXI СТОЛІТЬ: ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ АКАДЕМІЧНОГО ДИСКУРСУ

Російсько-українська війна наочно демонструє практичні наслідки багаторічних інвестицій у політику пам'яті та наукову дипломатію. Повномасштабній збройній агресії РФ передували десятиліття гібридної війни у різноманітних вимірах. Одним із найбільш руйнівних виявився історичний вимір цього протистояння, насамперед його вплив на наукову спільноту та суспільну думку за кордоном.

Від часів Російської імперії ключові історичні інституції зі східноєвропейської історії зосереджувалися в імперських столицях – Москві та Санкт-Петербурзі. Саме вони визначали офіційну політику пам'яті та формували наративи, які цілеспрямовано просувалися на міжнародній арені. Периферійним науковим осередкам, до яких належали й українські установи, традиційно відводилася другорядна роль закладів місцевого значення. Їхні дослідження штучно обмежувалися локальними чи вузькотематичними рамками, а здобуті результати згодом інтегрувалися в загальноімперські концепції центральними науковими інституціями.

Відсутність української державності протягом XIX ст. та більшої частини XX ст. унеможливлювала проведення власної історичної політики на міжнародній арені. Українська еміграційна історіографія мала обмежені можливості і не могла протистояти потужним ресурсам радянської зовнішньої пропаганди. Після проголошення незалежності українська медієвістика все одно була недостатньо представлена на міжнародному рівні. Це зумовлювалося мовним бар'єром. Кількість україномовних публікацій, перекладених англійською, була незначною. Водночас лише нечисленні дослідники історії Східної Європи володіли українською мовою. Тож українські напрацювання часто залишалися поза увагою ширшої наукової спільноти.

Це призвело до суттєвого викривлення численних сторінок української історії в уявленнях західних академічних кіл. Найяскравішим прикладом таких спотворень стала історія Русі. Як спільна відправна точка історичного наративу України та Росії, цей період

перетворився на об'єкт системних маніпуляцій та політично мотивованих інтерпретацій. Показово, що навіть у контексті сучасної війни Росія активно використовує ці історичні маніпуляції для виправдання свого експансіонізму та підваження образу України як незалежної європейської держави з історичним корінням, що сягає часів формування більшості сучасних європейських націй (Kuzio, 2022).

У цьому розділі проаналізовано ключові топоси, які використовує російська імперська історична наука стосовно минулого Русі, простежено їхній розвиток у західній історіографії та досліджено їхній вплив на сприйняття Русі в академічних колах і колективній пам'яті широкого загалу. Також розглянуто процеси сприйняття та деконструкції цих ідей у західних наукових колах. З огляду на обсяг розділу, увагу зосереджено на британській, американській і скандинавській історіографіях. Цей вибір зумовлено тим, що відповідні дослідження публікувалися англійською мовою і чинили визначальний вплив на формування більшості наукових та науково-популярних наративів у європейському інтелектуальному просторі. З цієї ж причини обрано лише ті праці, які активно цитувалися чи використовувалися в освітніх цілях у певний період.

За сім місяців до початку повномасштабного вторгнення в Україну Владімір Путін (Владимир Путин) опублікував статтю «Про історичну єдність росіян та українців» (Путин, 2021). Розміщений на офіційному сайті Кремля матеріал став апофеозом російської дезінформації, фальсифікацій, стереотипів і маніпуляцій історичними фактами. У статті було поєднано поширені міфи імперської та радянської історіографій.

Вихідною точкою «спільної історії росіян та українців» у цій наративній конструкції є Давньоруська держава, яка об'єднала слов'янські племена під єдиною політичною традицією, а згодом – православною вірою. Без належної історіографічної аргументації автор безапеляційно стверджував: «… і знать, і прості люди сприймали Русь як спільний простір, свою Вітчизну» (Путин, 2021). Ця теза поширюється навіть на періоди гострих міжусобиць і, що найбільш промовисто, на час після остаточного руйнування державного утворення у XIII ст., коли, згідно з путінською риторикою, жителі півночі, півдня та заходу буцімто спілкувалися однією мовою та відчували нерозривну спорідненість.

Ці ж тези самопроголошений російський президент використовував під час інтерв'ю для впливових міжнародних медіа.

Владімір Путін став об'єктом глузувань, коли на запитання американського журналіста Такера Карлсона (Tucker Carlson) про причини його переконаності в підготовці США до нападу на Росію розпочав розлогу розповідь про заснування Русі у Новгороді 882 р. (Carlson, 2024). Такі історичні відступи, що стають обґрунтуванням певних політичних рішень, справді можуть видаватися абсурдними. Однак їх не варто сприймати лише як ухиляння від прямої відповіді чи свідчення когнітивних вад кремлівського диктатора.

Для окремих суспільних груп за кордоном подібні маніпуляції з історією формують позитивний образ РФ. Частина інтелектуалів сприймає її як борця проти імперіалізму та колоніалізму, інші протиставляють російську модель сучасній глобалізаційній політиці Заходу, треті розглядають Росію як могутню державу, яку позбавили історичних прав на її «споконвічні території». Проте для широких мас населення, які не заглиблюються у політичні й історичні нюанси, Україна залишається в уявленні частиною Росії. Відтак російсько-українська війна інтерпретується здебільшого як громадянський конфлікт або протистояння, інспіровані зовнішніми чинниками. У свідомості багатьох людей це частково знімає відповідальність з агресора і виправдовує його загарбницьку політику як нібито закономірне відстоювання державних інтересів (Raffensperger, 2023, p. 66–69).

Стаття В. Путіна стала логічним підсумком багатовікової діяльності імперських і радянських істориків, які цілеспрямовано формували образ Росії як єдиного легітимного спадкоємця історичної спадщини Русі. Їхньою стратегічною метою було не просто встановлення зв'язку, а повне ототожнення цих двох державних утворень у глобальному історичному наративі. Русь – точніше, ретельно сконструйований міф про цю середньовічну державу – перетворилася на наріжний камінь російської політики пам'яті та фундаментально вплинула на її сприйняття у світовому інтелектуальному просторі. Цей штучно створений історичний образ ґрунтується на комплексі взаємопов'язаних міфів, які системно вбудовувалися в офіційний наратив протягом різних періодів російської історії.

Першим і мабуть найважливішим є міф про «особливий шлях» Росії. Його апологети стверджують, що Росія у своєму розвитку не може орієнтуватися на Схід чи Захід. Вона має власну історичну тяглість та традицію, що оберігає традиційні людські цінності. Ця

цивілізаційна унікальність бере свій початок саме із княжих часів. Вибір православної віри та візантійської традиції зробив Київ і його наступників головними оборонцями світового християнства (Полонська-Василенко, 2021, с. 127–132).

Для підтримки міфу про окремішність російські історики систематично ігнорували або применшували зв'язки Русі з Європою. Це створило у західних інтелектуалів образ Росії як екзотичної, таємничої держави, чиї тоталітарні звичаї та агресивна зовнішня політика пояснюються «загадковою російською душею» та особливостями місцевої традиції. Унаслідок цієї історіографічної маніпуляції княжа доба зникла з ментальної карти європейського середньовіччя. Русь почали розглядати не як частину західноєвропейської цивілізації, а винятково як периферію Візантійської імперії. Україна опинилася у подвійній пастці: вона стала периферією російської державницької традиції і водночас була «невидимою» для європейських дослідників (Лисяк-Рудницький, 2019, с. 53–56).

Звідси походить маніпуляція, яку активно використовують у російсько-українській війні. Україну зображають відірваною від європейського контексту. Це провадиться шляхом викривлення образу України як неєвропейської держави. Її перенесення до іншого цивілізаційного простору формує хибне уявлення пересічних європейців, що військовий конфлікт не є проблемою Європи. Ця заспокійлива думка про те, що інтереси Росії не поширяться на терени європейських держав, дуже вигідна Кремлю, адже сприяє інертності частини суспільства.

Із цього міфу походить ще один основоположний міф російської пропаганди – «Москва – Третій Рим». Цей топос поєднав у собі ідею окремішнього шляху Росії, а також її приналежність до найбільш історичних держав у світі. Хоча цей міф сформувався ще у XVI ст., особливої актуальності він набув у XVIII–XIX ст. Російські імператори використовували ідею спадкоємства Москви від Константинополя у протистоянні із європейськими державами та Османською імперією. Це давало змогу пояснювати претензії на Балкани, Чорноморські протоки, інші території колишньої Візантійської імперії та навіть на Єрусалим (Гришко, 2021, с. 475–574; Оглоблин, 2021, с. 197–253).

Спадкоємність Москви від Константинополя, «другого Риму», не могла бути обґрунтована без залучення Києва як ключової сполучної ланки в траєкторії поширення візантійської спадщини. Кон-

струювання цього історичного транзиту стало основою російської історіографічної концепції XVIII–XIX ст. Для легітимізації такої послідовності використовувався комплекс взаємодоповнюючих аргументів. Передусім наголошувалося на інституційному переміщенні митрополичої кафедри з Києва до Володимира-на-Клязьмі, а згодом до Москви. Ця церковно-адміністративна трансформація інтерпретувалася як символічне перенесення духовного авторитету. Другим важливим елементом концепції слугувала генеалогія нащадків Володимира Мономаха. Історики прагнули довести спорідненість московських князів із київським князем, який уособлював перейняття імператорських регалій. Насамкінець варто згадати і теорію про міграцію, яка нібито відбулася з території Київщини на північ після завоювання Києва монголами у 1240 р. (Кох, 2021, с. 272–319).

Зазначені концепції доклалися до формування ідеї російського месіанізму, що вийшла далеко за межі княжої доби чи історії загалом. Східнохристиянська імперська модель, яку російські монархи позиціонували як свою ідеологічну спадщину, пропонувалася світові як альтернативний політичний устрій. Її фундаментальні риси – абсолютистська влада правителя як над світською, так і над церковною сферами та сакралізація монарха як Божого намісника на землі. Такий уклад не потребував конституції, адже будь-який закон государя апріорі є законом Бога. Цей «особливий шлях» постійно вимагав теоретичного обґрунтування і демонстрації переваг. Центральним аргументом стало твердження про збереження «істинного», неспотвореного християнства та його первісних духовних цінностей. На російський народ покладалася месіанська місія порятунку західної цивілізації від морального занепаду через повернення до «чистих» традицій Східної Церкви (Kuzio, 2024, p. 234–257).

Особливу роль у популяризації цих ідей відіграла художня література. Такі автори, як Фьодор Тютчев (Фёдор Тютчев) і Фьодор Достоєвскій (Фёдор Достоевский), адаптували ці концепції, надаючи їм естетичної привабливості. Вони трансформували імперську ідеологію в романтичний образ «загадкової російської душі», перетворюючи політичні амбіції та соціальні недоліки на елементи національної самобутності (Полонська-Василенко, 2021, с. 86–87).

Попри те, що згадані автори не досліджували історію Русі, їхні літературні та публіцистичні праці стали дієвим доповненням до

офіційних історичних концепцій, сформованих російською академічною наукою. Примітно, що окремі елементи цих ідеологічних конструктів продовжують зберігатися в західному академічному дискурсі дотепер.

Головними творцями перелічених історичних концепцій були історики Сєргєй Соловйов (Сєргєй Соловьёв), Міхаіл Погодін (Михаил Погодин) та Васілій Ключєвскій (Василий Ключевский). Їхні наукові здобутки стали фундаментальними для радянської та російської еміграційної історіографії. Особливе значення мала історична концепція В. Ключєвского, яка виявилася у працях його численних учнів.

Серед учнів Васілія Ключєвского, які під час Громадянської війни емігрували з російських теренів, був історик Джордж Вернадскі (George Vernadsky). Він працював професором Єльського та Колумбійського університетів, де викладав історію Росії. Його праці «Kievan Russia» (Vernadsky, 1948) та «History of Russia» (Vernadsky, 1930), видані в Єлі, суттєво вплинули на формування уявлень про Русь в американській історичній спільноті. Будучи сином першого президента Української академії наук Володимира Вернадського, він добре знав дореволюційну українську історіографію та навіть зберігав певну частку української ідентичності. Проте це не завадило йому відстоювати великоросійський погляд на Русь і визнавати Московську державу прямим спадкоємцем Києва.

Автор обґрунтовував міграцію влади Рюриковичів із Києва до Москви та легітимізував тези про правонаступництво Москви і її право на «збирання руських земель». Водночас він також підтримував ідею про масові міграційні рухи населення з Київщини у Володимиро-Суздальське князівство після монгольської навали. У своїх роботах він використовував термін «Kievan Russia», який створював асоціацію Київської Росії і пов'язував Київ радше з російською, аніж українською історією. Джордж Вернадскі не поділяв концепцію Михайла Грушевського про розрив між Києворуською державою та Московією, наголошуючи натомість на еволюційній безперервності цих державних утворень. Загалом, українці у працях провідного русиста Єльського університету розглядалися лише як фронтирна частина російського світу, яка, незважаючи на окремі регіональні відмінності, лише доповнювала цілісний образ російської цивілізації. Українці трактувалися як частина єдиної руської народності, до якої належали також росіяни та білоруси (Vernadsky, 1948, p. 16–18).

Ще однією важливою фігурою в американській русистиці XX ст. був професор Університету Берклі Ніколас Рязановскі (Nicholas Riasanovsky). Його головна книжка «A History of Russia» була надзвичайно популярною в США і перевидавалася понад 15 років. Ніколас Рязановскі, як і Джордж Вернадскі, був переконаний, що першою російською державою є Київська Русь. Розвиток Московського князівства він розглядав як логічний наслідок «translatio imperii» (перенесення влади) з Києва. Результатом цього стало утвердження Москви як головного хранителя православних цінностей та візантійської спадщини.

У Франції чільне місце займав П'єр Ковалевскі (Pierre Kovalevsky). Будучи уродженцем Петербурга, у розпал Громадянської війни в Росії він емігрував у Францію, де в університеті Сорбонни здобув історичну освіту і невдовзі став провідним фахівцем у сфері русистики. У 1948 р. у Парижі вийшла його праця «Manuel de l'histoire russe» (Підручник з російської історії). Він також опублікував російськомовну книжку під назвою «Исторический путь России: Синтез русской истории по новейшим данным науки». У цих працях автор враховував сучасні концепції історичної науки та намагався адаптувати їх до власної візії історії. Автор розглядав Русь винятково як історію Росії. Навіть у російськомовних виданнях він використовував термін «Россия» замість «Русь». Українські ж терени були органічною її частиною. До прикладу, Галицько-Волинську державу автор іменував «західними границями Росії». Водночас він ігнорував важливість цих територій у контексті переміщення київської спадщини. У розділі, який описує період роздробленості Русі, автор перелічує ключові центри, які почали концентрувати владу. Примітно, що серед переліку не згадується жодного уділу, який би знаходився на теренах сучасної України (Ковалевский, 1949, с. 23). Цим автор натякає на те, що після занепаду Києва ключові процеси відбувалися на північний-схід від столиці.

Автор також був переконаним прихильником православ'я. Саме ця конфесія, на думку П. Ковалевского, – ключова зв'язкова ланка, яка дала змогу «возз'єднатися» Великоруським територіям із тими, які знаходилися під Польсько-Литовською владою. Попри те, що автор прагнув залучати найсучасніші наукові здобутки, основою його роботи були класичні постулати імперських істориків, які він нерідко цитував. Насамперед це згадані роботи Васілія Ключєвского, Ніколая Карамзіна (Николай Карамзин) та Сєргєя Соловйова (Ковалевский, 1949, с. 38).

Через недостатнє розуміння російського й українського контексту П. Ковалевского сприймали у Франції як історика, опозиційного до радянського режиму. Його часто запрошували з лекціями у великі європейські наукові й освітні заклади. Працював у Сорбоні та в російських еміграційних інститутах у Франції. Його франкомовні праці стали посередниками, через які транслювалися ключові тези імперських істориків у європейську науку.

Еміграційна російська історіографія мала значний вплив на дослідження американських і британських істориків. У розпал «Холодної війни» СРСР перетворився на ключову загрозу для державної безпеки США. Це створило попит на праці, які би допомогли зрозуміти супротивника. Тому 40-ві – 60-ті роки XX ст. ознаменувалися розвитком західної русистики. Російські емігранти вважалися найкращими експертами з цього питання. Значна частина з них емігрувала з Російської імперії у період Громадянської війни, тож сприймалася як опозиція до радянського режиму. Однак серед емігрантів були також російські монархісти. Здебільшого вони були опозиційно налаштованими лише до більшовизму, проте у питаннях імперіалізму не поступалися, а часто ще й перевершували радянських істориків. Яскравим прикладом є Дж. Вернадскі та П. Ковалевскі. Вони були переконаними білогвардійцями і розглядали Україну невід'ємною частиною Росії.

Не дивно, що авторитет, яким наділяли російських емігрантів, значною мірою сформував оптику американських дослідників. Навіть попри те, що вони прагнули неупереджено поглянути на минуле Східної Європи, солідна історіографічна база підсвідомо виринала у їхніх постулатах. Промовистим є цитування В. Ключєвского, які трапляються ледь не в кожній книжці з історії Русі та Східної Європи загалом.

Дослідження Васілія Ключєвского активно вивчав Річард Пайпс (Richard Pipes). Його найвідомішою працею є «Russia Under the Old Regime» (1974). У ній історик прагнув збагнути особливості державницької традиції Росії. Для цього він аналізував розвиток державних утворень на російських теренах і намагався простежити ключові впливи, які сформували патерналістський світогляд росіян та тоталітарні прагнення місцевих правителів протягом усіх історичних періодів. Головне питання автора полягало у тому, чому демократія не працювала у Росії. Автор зробив висновок, що з часів хозарських каганів та норманських вождів, які керували торгівель-

ними факторіями Східної Європи, влада на цих землях сприймалася як чужа і загарбницька. Скандинавські вікінги будували тиранічні політії, які згодом перетворилися на удільні князівства. Русь не успадкувала класичних феодальних інститутів, тож тут не було підґрунтя до формування концепту особистої свободи та персональної власності. Період Московського царства посилив ці тенденції, адже остаточно укріпив владу царя над підданими, забравши у них право повноцінно розпоряджатися своєю власністю та своїм життям. У цьому була її ключова відмінність від інших європейських держав зі скандинавським впливом чи іноземними королівськими династіями (Pipes, 1995, p. 48–51).

Терміном «Росія» (Russia) тут позначають як терени Росії, так і «історичні» землі, до яких часто зараховують українські території. Власне історія Росії, на думку автора, розпочалася від скандинавських вождів, які сформували протодержавні утворення на півночі Східної Європи та згодом мігрували до Києва. Для виокремлення княжої доби автор використовує поняття «Київська держава» (Kievan state). Він називає її першою «Спадковою державою Росії» (Patrimonial state in Russia) (Pipes, 1995, p. 27).

Річард Пайпс зазначив, що теорія про перетікання державницької спадщини до Москви не є єдиною і дебатується істориками. Зокрема, він згадує дослідження М. Грушевського, який зазначав, що Русь і Московське князівство мають різні політичні традиції і спадкоємцем Київської держави є Галицько-Волинське князівство. Однак автор не підтримував і не спростовував цю теорію, зазначаючи, що це знаходиться за межами цілей роботи (Pipes, 1995, p. 40). Проте насправді автор значною мірою використовував саме московську концепцію. Він зауважив, що через постійні напади кочовиків Київ втратив свою роль задовго до зруйнування монголами. Натомість найбільш розвиненими залишалися Північно-Східні околиці Русі, зокрема Новгород і Псков (Pipes, 1995, p. 27).

Паралельно із цим у західній історичній науці прослідковувалася тенденція до відмежування історії Русі від західноєвропейської цивілізації. Одне із ключових досліджень у цьому напрямі провів видатний англійський історик Арнольд Тойнбі (Arnold Toynbee). Його внесок у цивілізаційну теорію вплинув на формування просторового світогляду істориків другої половини XX ст. Для позначення європейської цивілізаційної частини він використовував термін «Західний Християнський світ» (Western Christendom).

Науковець наголошував на тому, що це радше ментальний образ, який можна збагнути на контрасті у порівнянні з іншими спільнотами, такими як ісламська, індійська, далекосхідна спільноти та православне християнське суспільство Південно-Східної Європи і Росії (Toynbee, 1982, p. 23). У цьому контексті термін «Russia» стосувався також і Русі, адже цей поділ значною мірою сформувався у період раннього Середньовіччя. Далі є підтвердження цьому, адже Русь, яка є одним із ключових партнерів Візантійської імперії, неодноразово згадувалася в рамках цивілізаційної площини православ'я, а отже культури Східної Римської імперії. Арнольд Тойнбі враховував релігійні, політичні, географічні та навіть кліматичні фактори, які вплинули на те, що Русь була відокремленою від Європи (Toynbee, 1982, p. 102).

Незадовго до виходу першої частини «Дослідження історії» у Кембриджі постав проєкт «The Cambridge Medieval History». Він мав на меті створити загальну історію Середньовіччя. Європейська історія VIII–XI ст. зібрана у третьому томі, який має назву «Germany and the Western Empire» («Німеччина та Західна імперія») (Gwatkin, Whitney, 1922). Цей том охоплював історичний розвиток усіх ключових європейських королівств, зокрема слов'янських держав та арабських еміратів Піренейського півострова. Примітно, що Русь була практично повністю виключена з цього європейського наративу. Її історія була відмежована від загальноєвропейського контексту й розміщена в наступному, четвертому томі – «The Eastern Roman Empire 717–1453» («Східна Римська імперія 717–1453») (Gwatkin, Whitney, 1923), присвяченому Візантійській імперії, її периферійним територіям, Арабському халіфату, Монгольській імперії та Балканським державам. Конкретно історія Русі була вміщена у сьомому розділі з назвою «The Empire and its northern neighbors» («Імперія та її північні сусіди») (Gwatkin, Whitney, 1922, p. 204–210), що однозначно маркувало її як частину візантійського цивілізаційного кола.

Західні дослідження 30-х – 70-х років XX ст. закріпили помилкове ототожнення термінів «Rus'» і «Russia». Таке некоректне зіставлення суттєво вплинуло на сприйняття Русі в західних інтелектуальних та академічних колах, призвівши до хибної асоціації середньовічної Русі з сучасною Росією. Для людей, які не займалися спеціальним дослідженням середньовічної історії Східної Європи або загалом не були істориками, ці терміни фактично стали тотожними.

Цей історіографічний стереотип підсилювався й через переклади давньоруських текстів західними мовами та вживання у них відповідної термінології. Показовим прикладом є Кембриджське видання «Повісті временних літ», що отримало назву «The Russian Primary Chronicle» («Перша російська хроніка») (Cross, Sherbowitz-Wetzor, 1953), де Київ фігурував як «мати російських міст» («mother of Russian cities») (Cross, Sherbowitz-Wetzor, 1953, p. 61). Така філологічна неточність суттєво викривлює розуміння історичних процесів. Навіть такий авторитетний історик, як А. Тойнбі, що користувався величезною повагою серед фахівців свого часу, вживав термінологічні конструкції на кшталт «The Primitive Russian Principality of Kiev» («Первісне Російське Князівство Київське») (Toynbee, 1982, p. 315). Хоча А. Тойнбі використовував цей термін переважно для виокремлення києворуського періоду у своїй хронологічній системі, здебільшого він оперував поняттям «Russia», об'єднуючи під ним як Русь у широкому історичному розумінні, так і Московське князівство пізнішої доби.

Суттєві зміни у погляді на Русь відбулися у 80-х роках XX ст. У той час західна медієвістика пережила чергову методологічну революцію. У ній почали активно використовувати здобутки т. зв. Культурного повороту. На зміну історії, в центрі якої були держави та політичні інститути, прийшли культурна історія та історична пам'ять. Ключовими для істориків стали проблеми формування ідентичностей. Праця Бенедикта Андерсона (Benedict Anderson) «Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму» (1983) сформувала новий підхід до вивчення домодерних ідентичностей (Андерсон, 2001). Наслідок цього – етнічну приналежність чи народність почали сприймати у значно складнішому ключі. Історики все частіше зважали на конструйовану частину природи цього феномену.

Період «перебудови» у СРСР також сприяв кращому взаємообміну інформацією по обидва боки «Залізної завіси». Західні історики отримали ширший доступ до східноєвропейських архівів і почали частіше обмінюватися досвідом із радянськими колегами. До цього часу сформувалася нова генерація українських істориків у діаспорі. До кінця 70-х років XX ст. робота Українського інституту Гарвардського університету почала давати плоди. Праці Омеляна Пріцака (Пріцак, 1997; Пріцак, 2003), Ігоря Шевченка (Ihor Ševčenko) (Ševčenko, 1996), Романа Шпорлюка (Roman Szporluk)

(Szporluk, 1979), Франка Сисина (Frank Sysyn) (Sysyn, 1999, p. 344–372), Пола Роберта Магочі (Paul Robert Magocsi) (Magocsi, 2010) та інших істориків українського походження мали значно більший вплив на західну наукову спільноту, аніж роботи їхніх попередників. Вони наголосили на важливості поєднання Русі з українським минулим і почали підважувати усталені концепти російської еміграційної історіографії.

Концепція давньоруської народності вже не вписувалася у новий підхід аналізу домодерних спільнот. Ідея міграції київської спадщини стала класичним прикладом міфу, який формував чергову вигадану спільноту, а історики, які обґрунтовували цю ідею, стали міфотворцями. Історія Русі стала складнішою. Вона вже не могла обмежуватися теоріями на кшталт норманської чи антинорманської. Для її дослідження почали використовувати елементи соціології, антропології, філології, політології, філософії та інших дисциплін.

Відомим дослідником цього періоду є Томас Нунен (Thomas Noonan). Сфера його наукових зацікавлень – історія Східної Європи VIII–X ст. Вивчення ним економічної ситуації у регіоні прояснило важливі державотворчі й етнокультурні процеси. Аналізуючи монетний обіг, автор довів, що кількість вікінгів, які подорожували на Схід, перевищувала чисельність норманів на Заході Європи. Він стверджував, що арабське срібло було не лише причиною міграцій з півночі, а й стало рушієм Епохи вікінгів та постання держави Русь (Noonan, 1986, p. 321–348).

Завдяки дослідженню торгівельних мереж, Т. Нунен показав, що Русь не була окремішньою частинкою, відірваною від світових процесів. Ці території та місцеві племена розташовувалися на шляхах міжкультурної комунікації між Європою та Близьким Сходом, Візантією, Центральною Азією і навіть Китаєм. Постання держави Русь, на думку автора, відбулося не завдяки завоюванню чи розвитку інститутів місцевих племен. Воно стало можливим завдяки еволюції торгівельних відносин і торгівельної інфраструктури, яка поступово перетворювалася у політичні інститути. Відтак місцеву владу варто розглядати ще й у контексті функціонування економіки. Її завдання часто полягало в контролі торгівельних шляхів та отримуванні податків із торгівлі. Тому образ Русі як централізованої держави викривлений пізнішими уявленнями. Насправді роль різних регіонів залишалася значущою і найчастіше визначалася стосунком до торгівлі (Noonan, 1978, p. 237–259).

Цю тезу продовжив шведський археолог Інґмар Янссон (Ingmar Jansson). На підставі археологічних знахідок із терен Північної Русі він припустив, що формування налагоджених торгівельних мереж і шляхів комунікації призвели до шведської колонізації регіону. Окрім військових і торговців, на ці землі переселялися також селяни та ремісники із сім'ями. Таким чином, на думку І. Янссона, шведи були органічною частиною руського суспільства (Jansson, 1997, с. 9–64).

Значний внесок у формування образу Русі того часу зробив британський історик Джонатан Шепард (Jonathan Shepard). Будучи візантиністом, він звертав увагу на Русь як важливу складову візантійського простору. Історик стверджував, що вона не була пасивним споживачем культури Східноримської імперії, а й значною мірою сама впливала на Константинополь. Також автор розвинув тези Т. Нунена про вирішальний вплив торгівельних мереж і наголошував на децентралізації держави. Водночас історик зазначав, що Київ залишався центром регіонального тяжіння, а Київська земля мала свою окрему «руську» ідентичність і не могла так просто мігрувати, як це згодом зображували автори московських міфів (Shepard, 2008, p. 496–516; Shepard, 1992, p. 59–95; Shepard, 1985, p. 232–292).

Підсумком багаторічного дослідження Джонатана Шепарда стала його колективна праця у співавторстві із Саймоном Франкліном (Simon Franklin) «The Emergence of Rus 750–1200». У ній дослідники принципово розмежовують поняття «Rus» і «Russia», наголошуючи, що історичну спадщину Русі можна з однаковою обґрунтованістю пов'язувати не лише з модерною Росією, але й з Україною та Білоруссю (Franklin, Shepard, 1996). «The Emergence of Rus» – одна з перших спроб у британській історіографії переосмислити загальну історію Русі крізь призму постмодерністських історичних методів і концепцій.

Поява цієї монографії набула особливого значення через те, що вона послідовно спростовувала одразу декілька ключових російських історіографічних міфів. Перший такий міф – концепція слов'янської домінації у політичному та культурному просторі Русі. Дослідники переконливо демонструють, що Русь сформувалася внаслідок складної етнічної та культурної взаємодії: вона увібрала нордичні елементи, які органічно поєдналися з тюрксько-іранськими кочовими компонентами, візантійськими, угро-фінськими,

балтськими впливами, відображеними в слов'янському масиві (Franklin, Shepard, 1996, p. 71–111). Автори розмістили Русь у системі міжконтинентальних зв'язків свого часу. А отже, вони заперечували міф про особливий шлях Русі. Не менш важливим є обґрунтування того, що в період децентралізації на Русі сформувалося декілька політичних центрів, які концентрували владу (Franklin, Shepard, 1996, p. 328–337). У такий спосіб історики показували, що Москва – далеко не єдиний спадкоємець Києва. Аналогічні історичні права на руську спадщину могли з не меншими підставами обґрунтовувати Полоцьк, Галич, Володимир (Волинський), Новгород та інші міста, які сконцентрували значний політичний і економічний потенціал у XII–XIII ст. Питанню розвитку периферійних центрів автори присвятили окремий розділ. На відміну від своїх попередників, вони зауважили, що розвиток міст не робив Київ менш значущим та менш економічно розвиненим (Franklin, Shepard, 1996, p. 323, 337–338). Окрім того, саме територія Київщини у XII ст. мала виняткове право називатися Руссю, чи Руською землею (Franklin, Shepard, 1996, p. 341).

Важливим є також те, що автори вводили історію Галицько-Волинського князівства в контекст історії Русі. Вони ставили її на один рівень із Володимиро-Суздальським князівством і показували, що на цих територіях відбувалися дуже схожі процеси.

Ще одна важлива праця – книжка гарвардського професора Доналда Островскі (Donald Ostrowski) «Muscovy and the Mongols: Cross-Cultural Influences on the Steppe Frontier, 1304–1589» (Ostrowski, 1998). У ній автор дослідив міжкультурні зв'язки між Монгольською імперією та Московським князівством. Він порівнював політичні, суспільні та культурні інститути і намагався зрозуміти ідентичність місцевих еліт у період цієї комунікації.

Зазначена книжка руйнує традиційний образ ординського ярма, який творили російські історики. Доналд Островскі показав, що монгольський вплив не був лише деструктивним. Розглядаючи цей період як процес культурної трансмісії, він показав, що московські еліти значною мірою перебрали на себе ординські образи та владні практики. Саме той час став періодом активного розвитку Московії і визначив подальшу форму цієї держави. Іншими словами – московська політична, військова й адміністративна структура не були спадщиною Києва, вони формувалися за монгольською моделлю (Ostrowski, 1998, p. 189). Це наштовхує

на ще один історіософський висновок – постання Московського князівства та згодом Московського царства не було закономірною частиною міграції історії Русі у кращі умови та розвитку політичної традиції. Історія Русі стала для Московії лише міфом, який разом із православ'ям використовували для формування місцевих ідентичностей.

Із відновленням Україною незалежності зросла зацікавлення західних істориків до української історії. Українські вчені отримали доступ до європейської й американської освіти, можливість працювати з найновішими здобутками світової історичної науки й обґрунтовувати власну версію історії Русі.

У цьому контексті варто згадати працю українського й американського історика Сергія Плохія «The Origins of the Slavic Nations», яка вийшла у видавництві Кембриджського університету у 2006 р. (Plokhy, 2006, Плохій, 2015). Автор ставив за мету дослідити домодерні ідентичності росіян, українців і білорусів. Попри те, що хронологія праці охоплює понад 8 століть історії Східної Європи, саме міф Русі є своєрідною ниткою, яка зв'язує усі ключові періоди російського й українського минулого. У контексті спадщини Русі автор прийняв тезу Д. Шепарда, який зазначав, що в українців і білорусів є такі ж права та претензії на руський спадок, як і у росіян (Плохій, 2015, с. 18–19).

Автор ставив під сумнів ідею про давньоруську народність. Він натомість підходив до питання ідентичності в розрізі методології Б. Андерсона й аналізував її у контексті книжкової культури того часу. Відтак руська ідентичність, яку пропагували середньовічні автори, розглянута як приклад уявленої чи вигаданої спільноти багатоетнічної еліти. «Об'єднуючи варязьку назву та династичну традицію, християнський закон/звичай і слов'янську мову більшости населення Руської держави, літописець перетворював підданців київських князів на новий народ, що став відомим під назвою руський» (Плохій, 2015, с. 30).

Сергій Плохій наголосив, що літописці розташовували Руську землю у трикутнику Київ–Чернігів–Переяслав. Поняття «князь Русі» застосовувалося лише до правителів, які княжили у зазначених уділах. Автор «Повісті временних літ» вважав Руську землю своєю батьківщиною, тоді як території поза цією уявною межею для нього були «Зовнішньою Руссю» (Плохій, 2015, с. 41). Водночас дослідник справедливо зауважив, що не можна нехтувати

потужними локальними ідентичностями, які часто домінували як у XII ст., так і пізніше (Плохій, 2015, с. 108).

Після розпаду Київської Русі саме історична пам'ять, релігійні традиції та законодавчі норми стали тими ключовими елементами, які успадкували різні державні утворення на колишніх руських теренах. Особливо важливим, як зауважив С. Плохій, було збереження практики використання терміна «Русь» для позначення своєї батьківщини. Тому руська ідентичність не зникла з розпадом єдиної держави, а трансформувалася і продовжує існувати в нових політичних реаліях її спадкоємців (Плохій, 2015, с. 51).

Принциповий момент у дослідженні С. Плохія – демонстрація того, як ідея Русі розвивалася не лише на Північному Сході, але й на західних теренах колишньої держави. Значну увагу автор приділив історії Галицько-Волинської держави, аналізуючи, зокрема, Галицько-Волинський літопис, який переконливо свідчить, що в XIII ст. місцеві еліти привласнили собі ексклюзивне право називатися Руссю. Показово, що це відбулося ще до переїзду київського митрополита до Володимиро-Суздальського князівства, який згодом дав підстави північно-східним правителям іменувати себе володарями Русі (Плохій, 2015, с. 73). Простежуючи еволюцію руської ідентичності до періоду ВКЛ, С. Плохій довів, що вона зберігалася переважно в своїх історичних межах. Показовим є те, що від 1440-х років литовські літописці почали систематично використовувати для означення руських територій під владою ВКЛ формулювання «Вся руська земля». Натомість жителів Північно-Східної Русі вони називали «московитами», не сприймаючи їх ані як етнічно споріднених, ані як повноцінних одновірців (Плохій, 2015, с. 118).

Революція Гідності і початок російсько-української війни у 2014 р. привернули увагу світової спільноти до України та її минулого. Суспільний запит на історію України у країнах Європи та Північної Америки створює вікно можливостей для формування нового образу Русі в колективних уявленнях не лише істориків, а й широкого загалу. Повернення Руської спадщини допоможе повернути Україні її історичність. Воно засвідчить, що час її формування збігається із часом формування більшості європейських держав і спростує міф, який поширює Росія, про те, що Україна є вигаданою державою без історії.

У сучасних наукових дослідженнях з історії княжої доби значно посилився фокус на міжкультурному вимірі Русі. Фронтирне роз-

ташування цієї держави створює плідний ґрунт для застосування новітніх теоретичних концепцій, пов'язаних із діаспорними спільнотами, феноменами крос-культурної торгівлі та формуванням складних ідентичностей. У цьому контексті Русь все частіше розглядається як інтегральна частина Нордичного світу, а не як ізольоване східнослов'янське утворення. Руські вікінги постають у сучасній історіографії як яскравий приклад мобільної спільноти, що активно взаємодіяла з різноманітними цивілізаційними центрами та вибірково адаптувала їхні культурні практики. У новітніх скандинавських дослідженнях руси раннього Середньовіччя послідовно ідентифікуються з вікінгами та інтерпретуються не лише як суб'єкти східноєвропейської історії, але й як важлива складова скандинавської історичної традиції, що знаходить підтвердження як у писемних, так і в археологічних джерелах.

Показово, що арабські писемні свідчення про русів стали ключовими джерелами для реконструкції багатьох аспектів нордичної обрядовості, звичаєвого права та повсякденної культури. Аналогічну наукову цінність мають і візантійські джерела, у яких описано контакти з русами. Археологічні матеріали Епохи вікінгів, виявлені на теренах Русі, вражають своєю численністю та різноманітністю, подекуди не поступаючись скандинавським комплексам, що дає змогу дослідникам регулярно використовувати їх для ілюстрації матеріальної культури північноєвропейських спільнот раннього Середньовіччя.

Характерна риса цих досліджень – те, що основою їхньої джерельної бази здебільшого є знахідки із Північної Русі. Археологічні комплекси в Гньоздово, Ладозі, Рюриковому Городищі та Новгороді стають основою для дослідження діаспорних спільнот, домодерних ідентичностей і культурних взаємовпливів. Одна з причин полягає у тому, що британські, шведські й американські історики значно більше володіють російською мовою, аніж українською. До того ж російські археологи частіше публікують дослідження у закордонних виданнях.

У цьому контексті важливими є публікації українського археолога Федора Андрощука. Він друкує свої роботи у провідних світових журналах та авторитетних монографіях. У цих публікаціях він вводить у міжнародний науковий обіг знахідки з території Києва та Київщини, Чернігівщини та Волині (Androshchuk, 2002, p. 9–14; Androshchuk, 2000, p. 258–266; Androshchuk, 2009, p. 7–20;

Androshchuk, 2008, p. 517–542; Androshchuk, 2013; Андрощук, 1999; Зоценко, Андрощук, 2012). Ці матеріали вкрай важливі для того, щоб розширити простір скандинавської активності на Сході у світогляді західних інтелектуалів. Це спростовує образ Києва як тимчасової чи випадкової столиці, показуючи, що в цих краях здавна розташовувалися точки перетину різноманітних культур. Одним із підсумків його роботи стала серія англомовних матеріалів (Androshchuk, 2022) та україномовна книжка (Андрощук, 2022), яка підсумувала століття історичних переплетінь України і Данії доби Середньовіччя, а також виставка у данському музеї «Мосгорд» (Ukrainian cultural heritage at Moesgaard).

Важливими є також праці, у яких історія Русі висвітлена з погляду інших спільнот. Мабуть, найкраще до цього надаються джерела Скандинавії, Візантії й Арабського Сходу. Провідний ісландський дослідник давньоскандинавської писемності Сверрір Якобсон (Sverrir Jakobsson) присвятив низку своїх праць Русі. У них він запропонував скандинавську перспективу на ці землі (Jakobsson, 2016, p. 345–362). Автор показав, що у період XII–XIII ст. ці терени сприймалися ісландцями не лише як споріднені, а й такі, що сповнені особливих культурних сенсів. До прикладу, Київ вважався важливим християнським містом у світогляді норвежців та ісландців. Його значення залишалося таким навіть після церковного розколу 1054 р. (Jakobsson, 2006, p. 935–943).

Цю тезу він розвинув у одній зі своїх нещодавніх монографій, присвяченій феномену Варязької гвардії у Візантійській імперії. Це питання автор вивчав у контексті культурного обміну, налагодження шляхів комунікації, функціонування діаспорних спільнот та ідентичностей. Русь у цьому контексті стала важливим посередником впливів Візантії на нордичний соціум і зображена як суб'єкт впливу. Автор показав саме релігійний вплив Константинополя та Києва як один із ключових у формуванні ідентичностей і сприйняття цих територій. Він прагне підважити традиційні концепції істориків, які розглядали середньовічну Скандинавію частиною винятково Західного світу. Історик вказав на важливість зв'язків зі Сходом і Руссю. Іншими словами, автор зазначив, що не лише Русь є частиною скандинавського, себто європейського простору, а й Скандинавія є частиною Руського простору (Jakobsson, 2020).

Арабський погляд на Русь досліджував ще один ісландський історик Торір Йунсон Граундаль (Thorir Jonsson Hraundal). Автор роз-

глядав арабські та перські джерела у контексті дослідження культури спільноти русів та їхньої ідентичності. На основі цих джерел він стверджував про існування двох політичних одиниць під назвою Русь. Першою була держава зі столицею у Києві, або як автор сам її називав Київська Русь (Kievan Rus). Другу умовно можна назвати «Волго-Каспійською Руссю». Першу автор характеризував як державу здебільшого слов'янську, хоча й зі значними скандинавськими впливами. Друга була переважно скандинавською і складалася з північних торговців та воїнів, які розчинилися у локальному масиві до початку XI ст. Згадані тексти, на думку автора, корисніші для вивчення історії вікінгів, а не Русі (Jonsson Hraundal, 2014, p. 91). Безпосередньо самі руси стають «східними вікінгами» (Eastern Vikings), тобто скандинавами, які в умовах проживання в середовищі різноетнічних елементів видозмінювали свою ідентичність і перебирали місцеві культурні та світоглядні елементи.

Ідея «східних вікінгів» розвинута у нещодавній колективній монографії за редакцією вже згаданих С. Якобсона та Т. Йунсона Граундаля (Jakobsson et al., 2024). Автори зосередилися на ідентичності та культурній пам'яті як ключовому способі її вираження, використовуючи арабські, візантійські, латиномовні, слов'янські та скандинавські джерела. Центральне питання дослідження – сприйняття категорій «свій» і «чужий» крізь призму цих джерел.

Русь у цьому контексті розглядається як спільнота, яка поєднала у собі слов'янське населення разом зі скандинавським, балтійським і фінським. Оскільки нормани значною мірою сформували протодержавні інститути та впливали на політичний напрямок Русі на ранніх етапах, поняття русів і скандинавів стали синонімічними в окремих традиціях. У цьому випадку важливою стає проблема розмежування термінів «Русь», «нормани», «вікінги» та «варяги» (Jakobsson et al., 2024, p. 12).

Остання група розглядалася особливо прискіпливо. Зокрема, термін «варяг» сприймався як частина руського соціуму, тобто частина власної спільноти. Вони асоціювалися із місцевою елітою та правлячою династією. Цей образ змінювався після 1036 р. Варяг виключено зі спільноти, вони набули образу найманців і загалом «інших» (Segal, 2024, p. 91).

У західній історіографії тривалий час домінувала концепція про варягів як особливу, відокремлену групу, яка виразно вирізнялася на тлі власне руських дружинників. Одним із ключових аргументів

на користь цієї тези було існування «варязького християнства». Дослідники Джон Лінд (John Lind) (Lind, 2018, p. 79–100) та Сіґфус Бльондаль (Sigfús Blöndal) (Blöndal, 1979) розвивали теорію про те, що варяги начебто мали свою окрему церковну організацію, яка існувала ще до офіційного хрещення Русі князем Володимиром. Вона поєднувала риси латинського й ортодоксального обрядів і мала локальні риси, нагадуючи коптську чи ірландську Церкву. Автор одного із розділів монографії Ільдар Гаріпзанов (Ildar Garipzanov) прагнув спростувати цей міф. Він показав, що більшість аргументів, які побутували в історіографії, свідчили про універсальні процеси проникнення християнства або ж є помилковим трактуванням писемних джерел (Garipzanov, 2024, p. 79–80).

Монографія завершується розділом Валюра Ґуннарсона (Valur Gunnarsson) про образ Київської Русі в українській історіографії. Ця частина представляє в англомовній історичній науці дискурс українських істориків від «Історії Русів» до сьогодення. Автор висвітлив тези «українофільського напрямку» у баченні княжої доби та порівнював їх із ключовими положеннями «русофільського» та «радянофільського» напрямків, показуючи, як вони співіснують у сучасній Україні та Росії. У цьому розділі автор зосередився не так на історіографії, як на політиці пам'яті, демонструючи, що історія Русі є наріжним каменем у формуванні ідентичності росіян та українців. Хоча автор практично не використовував сучасні україномовні історичні праці і зауважував, що Україна не є прямим спадкоємцем Русі (як і Росія), він закликав істориків звертати увагу на ширший історичний контекст східноєвропейської історії та враховувати не лише російську версію міграції київської спадщини, а й аналізувати питання Галицько-Волинського князівства (Gunnarsson, 2024, p. 171–188).

Крістіан Раффенспергер (Christian Raffensperger) – один із найяскравіших американських дослідників історії України княжої доби. Головним фокусом його досліджень є генеалогія та шлюбні зв'язки Рюриковичів. У своїй праці «Ties of Kinship: Genealogy and Dynastic Marriage in Kyivan Rus'» він проаналізував матримоніальні зв'язки нащадків Володимира Великого. Автор розглядав шлюб як один із ключових елементів реалізації державної політики Києва. На основі цього він зробив висновок про тісні взаємозв'язки Русі із тогочасними королівствами у Європі. Відтак, Русь варто сприймати також і як важливу європейську державу, а не лише частину Візан-

тійського світу, як це прийнято вважати в окремих наукових колах (Raffensperger, 2016).

У 2023 р. автор видав книжку «From Kyivan Rus to Ukraine» (Raffensperger, 2023). Праця присвячена важливості Київської Русі у сучасній російсько-українській війні. У ній автор проаналізував історичні міфи, якими оперувала Росія і якими маскувала збройну агресію проти України з 2014 р. Автор також вбудував історію України у загальноєвропейський контекст. Він проаналізував історіографічні концепції Східної Європи та прослідкував виключення українських терен із цього географічного простору. Крістіан Раффенспергер прослідкував ситуацію, за якої Україна опинилася за межами концепту Східної і Західної Європи (Raffensperger, 2023, p. 63). Водночас він звернув увагу на ідею російської національної винятковості та прагнення бути очільником православного світу. Автор порівняв дві «схеми» історії – російську, авторства В. Ключєвского та українську, сформовану М. Грушевським (Raffensperger, 2023, p. 66–67). На питання, чи є Україна Руссю, він відповідає «і так, і ні». Оскільки Русь була середньовічним королівством, її коріння можна знайти також і в модерній Росії та Білорусі. Проте домодерні концепції держави дуже складно накладаються на сучасні етнічні держави (Raffensperger, 2023, p. 79). Однак так само не можна пов'язувати Русь із Росією, а термін «Russia» на позначення Русі повинен бути замінений на «Rus» (Rusian у прикметниковій формі) (Raffensperger, 2023, c. 79).

У березні 2025 р. у видавництві Кембриджського університету вийшла його праця «Kyivan Rus in Medieval Europe» (Raffensperger, 2025). У цій роботі, написаній у доступному та популярному форматі, історик підсумував свої багаторічні дослідження Східної Європи. Завдяки своєму формату, ця праця буде цікавою насамперед для дослідників, які не є фахівцями з цієї проблеми, однак прагнуть швидко з'ясувати ключові питання. Також вона буде корисна для людей з поза академічного середовища. Основна мета автора – показати історію Русі як невід'ємну частину загальноєвропейського історичного контексту. У книжці автор дебатував із російськими істориками та намагався спростувати міф про окремішність Русі. Водночас він наголосив на важливості українського погляду на це питання.

Однак для висвітлення цієї теми автору бракує історіографічного матеріалу. Він не використовував україномовні дослідження, а українські автори з'являлися лише у перекладах англійською чи

російською. Згадана книжка продемонструвала, як російський дискурс проникає у дослідження історії Русі, адже для спростування історичних фейків нерідко використовуються дані тих самих російських істориків або західних русистів, які несвідомо відтворюють російські наративи. Це призводить до суттєвого перекосу в історіографії Русі на користь північноруських теренів. У дослідженнях поруч із Києвом значно частіше фігурували Новгород, Ладога чи Смоленськ, тоді як Володимир, Галич чи Чернігів згадувалися набагато рідше.

Цей приклад увиразнює стратегічні виклики, що постають перед українською історичною наукою, та акцентує на критичній важливості системного представлення українських історичних досліджень іноземними мовами. Саме такі публікації забезпечують світових істориків необхідним матеріалом для комплексного аналізу, синтезу та формування збалансованих теоретичних концепцій, вільних від імперських наративів.

Попри те, що окремі сучасні дослідники, як-от К. Раффенспергер та В. Ґуннарсон, прагнули реконструювати український контекст в історії Русі, вони об'єктивно обмежені доступним історіографічним матеріалом. Для своїх наукових розвідок західні історики непропорційно частіше зверталися до археологічних матеріалів із Новгорода чи Ладоги або цитували фрагменти Новгородського літопису – не через їхню більшу наукову вагу, а через їхню значно вищу представленість у міжнародному науковому дискурсі. Прикметно, що багато західних дослідників достатньо обізнані з історією Володимиро-Суздальського та Московського князівств, однак значно менше фахівців належним чином усвідомлюють одночасне існування Галицько-Волинського князівства, яке демонструвало набагато міцніший тяглий зв'язок із Києво-Руською державою. Аналогічно, відомими є скандинавські археологічні знахідки з Ладоги, тоді як унікальні артефакти з Плісненська чи Шестовиці залишаються на маргінесах міжнародного наукового дискурсу.

Ще донедавна шовіністичні російські історики та археологи регулярно публікувалися в найавторитетніших світових виданнях. Показовим прикладом є колективна монографія «Vikings Across Boundaries» (2020), у якій був опублікований розділ директора Інституту археології Російської академії наук Ніколая Макарова (Николай Макаров). Видана престижним лондонським видавництвом Routledge, ця праця чинила значний вплив на міжнародну науко-

ву спільноту. У своєму розділі Н. Макаров, грунтуючись на археологічних матеріалах Суздальщини та інших поселень у верхів'ях Волги, представляв концепцію формування діаспорних спільнот скандинавів на території Русі (Makarov, 2020, p. 151–165), що вписувалося у загальну стратегію російської історичної політики. Варто зазначити, що Н. Макаров відомий своєю відверто провладною позицією, організацією археологічних експедицій на території окупованого Криму та Пальміри, а також неодноразово відзначався Кремлем за «внесок у розвиток науки» (Указ Президента Российской Федерации, 2024).

Перед українськими медієвістами й археологами стоїть стратегічне завдання систематичного представлення здобутків вітчизняної науки на міжнародних майданчиках. Успішний приклад Сергія Плохія та провідних діаспорних істориків переконливо демонструє, наскільки окремі ґрунтовні праці можуть трансформувати не лише панівні наукові підходи, а й історичну пам'ять західних спільнот щодо України. Сьогодні позиції української історіографії за кордоном як ніколи міцні, проте без критичного переосмислення й деконструкції домінантних «руських наративів» ці позиції завжди матимуть вразливі місця, які можуть бути використані для подальших маніпуляцій.

Підсумовуючи викладене, необхідно наголосити, що образ Русі у західному академічному дискурсі XX ст. формувався переважно під впливом російської державної та еміграційної історіографічної традиції. Ключовими фігурами у цьому процесі виступали Дж. Вернадскі, Н. Рязановскі та П. Ковалевскі, які значною мірою грунтувалися на концептуальних засадах, закладених імперськими істориками, зокрема В. Ключєвскім та С. Соловйовим. Їхні дослідження систематично розвивали теорію про Київську Русь як «першу російську державу», обґрунтовували концепцію легітимного «трансферу влади» від Києва до Москви та утверджували ідею цивілізаційної окремішності цього державного утворення від європейського культурно-політичного простору. Саме ці авторитетні дослідники зробили вирішальний внесок у закріплення термінологічної підміни – ототожнення понять «Русь» (Rus) та «Росія» (Russia) у міжнародному науковому дискурсі.

Помітні зрушення в переосмисленні цієї методологічної парадигми розпочалися у 1980-х роках, коли загальний поступ історичної науки приніс інноваційні концепції у вивчення історії Русі.

Постмодерний підхід до аналізу княжої доби виявив політичну заангажованість численних постулатів, сформульованих імперськими, радянськими й еміграційними істориками. До цього періоду також належить становлення потужної школи українських істориків у діаспорі та інституційне зміцнення Українського наукового інституту Гарвардського університету, який відіграв визначальну роль у трансформації наукової парадигми сприйняття Русі. Фундаментальні праці сучасних дослідників – Дж. Шепарда, К. Раффенспергера, С. Плохія, Т. Нунена та інших – переконливо демонструють зростаюче визнання поліцентричності Русі, її мультиетнічність та органічних зв'язків з європейським історичним простором.

Початок російсько-української війни у 2014 р. ознаменував новий етап переосмислення історії Русі. Концептуальні положення, які запроваджували дослідники 1980-х–1990-х років, набувають дедалі ширшого визнання і поступово утверджуються як магістральні напрями сучасної медієвістики. Найсуттєвіші зрушення стосуються термінологічного розмежування понять «Rus» та «Russia», а також спростування моделі «міграції влади» від Києва до Москви. У західних наукових працях дедалі частіше належне місце посідає Галицько-Волинське князівство як один із ключових центрів руської державності, а до наукового обігу активніше залучаються археологічні матеріали з українських теренів. Русь поступово виходить з обмежувальних концептуальних рамок осі «Константинополь–Київ–Москва» і дедалі частіше розглядається як складова європейського цивілізаційного простору, що відображала поєднання різноманітних культурних традицій. Сучасний «зовнішній погляд» на Русь, який домінує в актуальних наукових студіях, лише підтверджує обґрунтованість цієї тези.

Водночас, попри очевидні позитивні тенденції, залишається чимало дослідницьких сфер, які потребують суттєвого переосмислення та поглибленого вивчення. Незважаючи на задекларовані прагнення західних істориків розглянути Русь крізь українську дослідницьку призму, вони все ще часто обмежуються археологічними та писемними матеріалами з Ладоги, Новгорода, Гньоздова, Суздаля та інших центрів Північно-Східної Русі. Подолання цього історіографічного дисбалансу можливе лише шляхом системного розширення представництва української медієвістики на міжнародних наукових форумах, комплексної актуалізації українських археологічних матеріалів і подолання мовного бар'єру. Лише за таких

умов українські інтерпретації історії Русі зможуть стати повноцінним і невід'ємним компонентом глобального історичного дискурсу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Андерсон, Б. (2001). *Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму.* Київ: Критика.

Андрощук, Ф. (1999). *Нормани і слов'яни у Подесенні.* Київ.

Андрощук, Ф. (2022). *Від вікінгів до Русі.* Київ: Laurus.

Гришко, В. (2021). Історично-правове підґрунтя теорії II Риму. В Є. Калюжний (упоряд.), *Москва – Третій Рим. Походження міфу.* Київ: Смолоскип, 475–574.

Зоценко, В., Андрощук, Ф. (2012). *Скандинавские древности Южной Руси: каталог.* Paris: Ukrainian National Committee for Byzantine Studies.

Ковалевский, П. (1949). *Исторический путь России: синтез русской истории по новейшим данным науки.* Париж: изд. авт.

Кох, Г. (2021). Теорія III Риму в історії відновленого Московського патріархату (1917–1953). В Є. Калюжний (упоряд.), *Москва – Третій Рим. Походження міфу.* Київ: Смолоскип, 272–319.

Лисяк-Рудницький, І. (2019). *Історичні есе, 1.* Київ: Дух і Літера.

Оглоблин, О. (2021). Московська теорія III Риму в XVI–XVII ст. В Є. Калюжний (упоряд.), *Москва – Третій Рим. Походження міфу.* Київ: Смолоскип, 197–253.

Плохій, С. (2015). *Походження слов'янських націй. Домодерні ідентичності в Україні, Росії та Білорусі.* Київ: Критика.

Полонська-Василенко, Н. (2021). Дві концепції історії України і Росії. В Є. Калюжний (упоряд.), *Москва – Третій Рим. Походження міфу.* Київ: Смолоскип, 120–180.

Пріцак, О. (1997). *Походження Русі* (Т. 1: Стародавні скандинавські джерела (крім ісландських саґ). Київ: Обереги.

Пріцак, О. (2003). *Походження Русі* (Т. 2: Стародавні скандинавські саґи і Стара Скандинавія). Київ: Обереги.

Путин, В. (2021). *Об историческом единстве русских и украинцев.* Официальный сайт Президента Российской Федерации. http://kremlin.ru/events/president/news/66182

Указ Президента Российской Федерации от 5 февраля 2024 года № 91 «О награждении государственными наградами Российской Федерации». (2024). http://publication.pravo.gov.ru/document/0001202402050015?index=2

Androshchuk, F. (2000). Chernigov et Shestovitsa, Birka et Hovgården: le modèle urbain scandinave vu de l`est. In *Les Centres russes entre Scandinavie, Byzance et Orient: Actes du Colloque International tenu au Collége de France,* Paris. Paris, 258–266.

Androshchuk, F. (2002). Har gotländska vikingar offrat vapen i Dneprforsarna? *Fornvännen, 97,* 9–14.

Androshchuk, F. (2008). The Vikings in the East. In N. Price, S. Brink (Eds.). *The Viking World.* London and New York, 517–542.

Androshchuk, F. (2009). The place of Dereva and Volhynia in Norse–Slav relations in the 9th to 11th centuries. *Situne Dei,* 7–20.

Androshchuk, F. (2013). *Vikings in the East: Essays on contacts along the road to Byzantium (800–1100).* Uppsala.

Androshchuk, F. (2022). *From Vikings to Rus – the Danish Connection in: Rus – Vikings in the east. Academia.edu.* https://www.academia.edu/68802043/From_Vikings_to_Rus_the_Danish_Connection_in_RUS_VIKINGS_IN_THE_EAST

Blöndal, S. (1979). *Varangians of Byzantium.* Cambridge: Cambridge University Press.

Carlson, T. (2024). *Exclusive: Tucker Carlson Interviews Vladimir Putin, 2024.* YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=fOCWBhuDdDo

Cross, S. H., Sherbowitz-Wetzor, O. P. (Trans. & Eds.). (1953). *The Russian Primary Chronicle: Laurentian text.* Cambridge, Massachusetts.

Franklin, S., Shepard, J. (1996). *The Emergence of Rus, 750–1200.* London; New York: Longman.

Garipzanov, I. (2024). The Concept of 'Varangian Christianity' Revisited. In S. Jakobsson, T. Jonsson Hraundal, D. Segal (Eds.), *The Making of the Eastern Vikings. Rus' and Varangians in the Middle Ages.* Turnhout, Belgium: Brepols Publishers, 77–85.

Gunnarsson, V. (2024). Origin Stories: The Kievan Rus' in Ukrainian Historiography. In S. Jakobsson, T. Jonsson Hraundal, D. Segal (Eds.), *The Making of the Eastern Vikings Rus' and Varangians in the Middle Ages.* Turnhout, Belgium: Brepols Publishers, 171–188.Gwatkin, H. M., Whitney, J. P. (Eds.). (1922). *The Cambridge Medieval History* (Vol. 3: Germany and the Western empire). Cambridge: Cambridge University Press.

Gwatkin, H. M., Whitney, J. P. (Eds.). (1923). *The Cambridge Medieval History* (Vol. 4: The Eastern Roman Empire 717–1453). Cambridge: Cambridge University Press.

Jakobsson, S. (2006). On the road to paradise: 'Austrvegr' in the Icelandic imagination. In *The 13th International Saga conference, Durham / York, 6–12 August 2006.* Durham, 935–943.

Jakobsson, S. (2016). The Varangian legend: testimony from the Old Norse sources. In F. Androsjtsjuk, J. Shepard, M. White (Eds.), *Byzantium and the Viking World.* Uppsala, 345–362.

Jakobsson, S. (2020). *The Varangians: In God's Holy Fire.* Springer.

Jakobsson, S., T. Jonsson Hraundal, D. Segal (Eds.). (2024). *The Making of the Eastern Vikings.* Turnhout; Belgium: Brepols Publishers.

Jansson, I. (1997). Warfare, Trade or Colonisation? Some General Remarks on the Eastern Expansion of the Scandinavians in the Viking Period. In P. Hansson (Ed.), *The rural Viking in Russia and Sweden: Conference 19–20 October 1996 in the manor of Karlslund.* Örebro, 9–64.

Jonsson Hraundal, T. (2014). New Perspectives on Eastern Vikings/Rus in Arabic Sources. *Viking and Medieval Scandinavia, 10,* 65–97.

Kuzio, T. (2022). *Russian Nationalism and the Russian-Ukrainian War. Autocracy-Orthodoxy-Nationality.* New York.

Kuzio, T. (2024). Ukrainian versus Pan-Russian Identities: The Roots of Russia's Invasion of Ukraine. *Studies in Ethnicity and Nationalism, 24/3,* 234–257.

Lind, J. (2018). Varangian Saints and Christlike Varangians in Early Rus'. In *Saints and Sainthood around the Baltic Sea: Identity,*

Magocsi, P. R. (2010). *A history of Ukraine: The land and its peoples.* 2nd ed. Toronto: University of Toronto Press.

Makarov, N. (2020). 'Vikings' and the formation of the new identities and new centres of power in the Upper Volga. In M. Moen et al. (eds.), *Vikings Across Boundaries: Viking-Age Transformations, 2.* Taylor & Francis Group, 151–165.

Noonan, T. (1978). Fluctuations in Islamic Trade with Eastern Europe during the Viking Age. *Harvard Ukrainian Studies, 1,* 237–259.

Noonan, T. (1986). Why the Vikings First Came to Russia. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas,* 321–348.

Ostrowski, D. (1998). *Muscovy and the Mongols. Cross-cultural influences on the steppe frontier, 1304–1589.* Cambridge: Cambridge University Press.

Pipes, R. (1995). *Russia under the old regime.* New York: Penguin Books.

Plokhy, S. (2006). *Origins of the Slavic Nations: Premodern Identities in Russia, Ukraine, and Belarus.* Cambridge: Cambridge University Press.

Raffensperger, C. (2016). *Ties of Kinship: Genealogy and Dynastic Marriage in Kyivan Rus'.* Cambridge, Massachusetts.

Raffensperger C. (2023). *From Kyivan Rus to Ukraine.* Stuttgart: Anton Hiersemann KG.

Raffensperger, C. (2025) *Kyivan Rus in Medieval Europe.* Cambridge: Cambridge University Press.

Segal, D. (2024). Variagi, Nemtsy, Svei, and Urmane: Scandinavians in the Chronicle Writings of Medieval Rus. In S. Jakobsson, T. Jonsson Hraundal, D. Segal (Eds.), *The Making of the Eastern Vikings. Rus' and Varangians in the Middle Ages.* Turnhout, Belgium: Brepols Publishers, 87–105.

Shepard, J. (1985). Yngvarr's expedition to the east and a Russian inscribed stone cross. *Saga-Book, 21,* 232–292.

Shepard, J. (1992). Some remarks on the sources for the conversion of Rus. In S. W. Świerkosz-Lenárt (Ed.), *Le origini e lo sviluppo della cristianità slavo-bizantina.* Roma, 59–95.

Shepard, J. (2008). The Viking Rus and Byzantium. In N. Price, S. Brink (Eds.), *The Viking World.* London; New York: Routledge, 496–516.

Ševčenko, I. (1996). *Ukraine between East and West.* Edmonton, Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press.

Sysyn, F. (1999). Introduction to Mykhailo Hrushevsky’s History of Ukraine-Rus. In T. Sanders (Ed.), *Historiography of Imperial Russia: The Profession and Writing of History in a Multinational State.* New York; London, 344–372.

Szporluk, R. (1979). *Ukraine: A Brief History.* Detroit: Ukrainian Festival Committee.

Toynbee, A. J. (1982). *Study of History.* New York: Dell Publishing Company.

Ukrainian cultural heritage at Moesgaard. (n. d.). *Moesgaard.* https://www.moesgaardmuseum.dk/en/news/ukrainian-cultural-heritage-at-moesgaard/

Vernadsky, G. (1930). *A history of Russia.* New Haven: Yale University Press.

Vernadsky, G. (1948). *Kievan Russia.* New Heaven: Yale University Press, 1948.

Владислав КІОРСАК